

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ»

На підставі аналізу відомих підходів до визначення понять глобальної, регіональної, міжнародної безпеки, системи національної безпеки сформульовано поняття «міжнародна безпека» і запропоновано підхід із використанням методів аналогії і системного аналізу до визначення поняття «система міжнародної безпеки».

Установлено основні процеси взаємодії між елементами такої системи.

Ключові слова: національна безпека, міжнародна безпека, система національної і міжнародної безпеки.

Постановка проблеми. Унаслідок агресивних дій російської федерації різко ускладнилася міжнародна обстановка, що призвело до кризи системи міжнародних відносин.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень

«Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи» зазначено, що продовження російської агресії спричинило зростання ризиків підризу світового порядку. Це супроводжується зіткненням і переосмисленням базових наративів, якими керувалася міжнародна спільнота останніми десятиліттями [1].

Повномасштабна війна росії проти України вплинула на архітектуру міжнародної безпеки. Ситуація засвідчила неспроможність жодної міжнародної структури (зокрема Організації Об'єднаних Націй і ОБСЄ) повною мірою запобігати збройним конфліктам і їх зупиняти [2].

Такий стан справ зумовлює необхідність системних перетворень міжнародних відносин на регіональному і глобальному рівнях. Удосконалення і реформування системи міжнародної безпеки потребує розроблення нових наукових підходів для обґрунтування дієвих механізмів міжнародної співпраці країн і народів.

Однак сьогодні бракує єдності у підходах науковців до визначення базових понять у галузі міжнародної безпеки. Це створює неоднозначність у їх розумінні й ускладнює побудову та функціонування цілісної системи міжнародних відносин і забезпечення міжнародної безпеки. Можливо, це пояснюється тим, що зазначені питання досліджували фахівці й науковці різних галузей: міжнародних відносин, забезпечення національної й міжнародної безпеки, а також державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжнародної, глобальної, колективної, національної безпеки вивчає широке коло дослідників, серед яких: О. Білорус, В. Шамраєва, С. Галака, Т. Загола, О. Ситник, І. Іваненко, Н. Кінаш, О. Коломієць, Д. Лук'яненко, М. Митрофанов, В. Патійчук, Б. Парахонський, С. Троян, О. Чернега, Г. Яворська та ін.

Так, у науковій статті [3] досліджено співвідношення понять «міжнародна безпека», «колективна безпека» та «глобальна безпека». Автором визначено, що міжнародна безпека – це такий стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливості відсічі воєнно-політичному тиску та агресії, їх рівноправних відносин з іншими державами. Колективна безпека вбачається специфічним видом безпеки, що ґрунтується на чинних міжнародних нормативно-правових документах і чіткій регламентації. Глобальна безпека, на думку автора, складається з багатьох сфер життєдіяльності, що мають світове значення: політична, економічна, екологічна, військова, продовольча безпека, а також проблеми демографічного характеру, господарської діяльності, зростання людського потенціалу та безпеки кожної особи [3].

У праці [4] узагальнено підходи до визначення міжнародної безпеки, наведено основні принципи формування системи, а також моделі й механізми її забезпечення. Автором проаналізовано сучасні

виклики й загрози, що виникли в умовах безпеки на глобальному й регіональному рівнях. Розглянуто вплив процесів глобалізації, глобальних проблем людства, транснаціонального тероризму тощо [4].

Автором наукової статті [5] проаналізовано стан міжнародних відносин з акцентом на питаннях, що потребують розуміння сутності міжнародної безпеки як інструменту стабільного розвитку і взаємодії держав.

У праці [6] узагальнено поняття міжнародної і регіональної безпеки, безпекових загроз і викликів, глобальних викликів і глобальних проблем. Досліджено основні диспропорції у безпековому розвитку регіонів планети [6].

Проте ж аналіз досліджень у зазначених сферах показав брак єдності понять і системності розгляду міжнародної безпеки та системи міжнародної безпеки загалом.

Метою статті є системний аналіз понять у сфері міжнародної безпеки та обґрунтування поняття «система міжнародної безпеки».

Виклад основного матеріалу. Насамперед розглянемо поняття «система». Незважаючи на те, що воно доволі поширене в різних галузях науки, але дотепер немає його загальноприйнятого визначення. У словнику [7] під системою розуміють сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням тощо; будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин.

Отже, систему можна визначити передусім як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що становлять єдине ціле для досягнення певної мети.

У праці [8] визначено такі ознаки системи: цілісність, функціональність, взаємопов'язаність і взаємодія елементів; взаємодія з навколишнім середовищем, адаптивність тощо.

З об'єднанням елементів у систему остання набуває специфічних системних властивостей, не притаманних жодному з елементів. Ці властивості називають емерджентними, тобто властивості системи ширше за суму властивостей її складників.

Розглянемо поняття «система національної безпеки».

Систему національної безпеки (СНБ) Г. П. Ситник визначив як сукупність індивідів, соціальних груп, органів державної влади та місцевого самоврядування у процесі забезпечення національної безпеки в контексті чинного законодавства, з урахуванням взаємозв'язків між ними та факторів, які зумовлюють якісно-кількісні характеристики середовища їх існування [9].

Розгорнуте поняття системи національної безпеки, що відповідає зазначеним вище властивостям, подане у праці [10]. Система національної безпеки визначається як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів: безліч потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства й держави, загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх генези, еволюції та балансу, державні й недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканністю потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють одне з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах чинного законодавства країни.

З аналізу наведених понять можна зробити висновок, що система національної безпеки охоплює такі взаємопов'язані і взаємодіючі елементи (рисунок 1), які об'єднуються загальною метою забезпечення недоторканності національних інтересів, а саме:

- потреби, інтереси, цінності (національні інтереси);
- людина і громадянин, суспільство, держава;
- загрози, небезпеки, виклики, ризики (загрози);
- державні й недержавні інституції, що становлять систему забезпечення національної безпеки;
- правові норми функціонування інституцій і регулювання життєдіяльності.

Основні процеси, що відбуваються в цій системі, такі: вплив загроз на національні інтереси та систему забезпечення національної безпеки (СЗНБ); формування вимог до державного й недержавного складників СЗНБ та їх структури; виявлення, запобігання, локалізація, нейтралізація та ліквідація загроз різного рівня залежно від імовірності завдання шкоди національним інтересам (життю, правам і свободам людини і громадянина; матеріальним, духовним, культурним, інтелектуальним цінностям суспільства; демократичному конституційному ладу; територіальній цілісності та суверенітету держави).

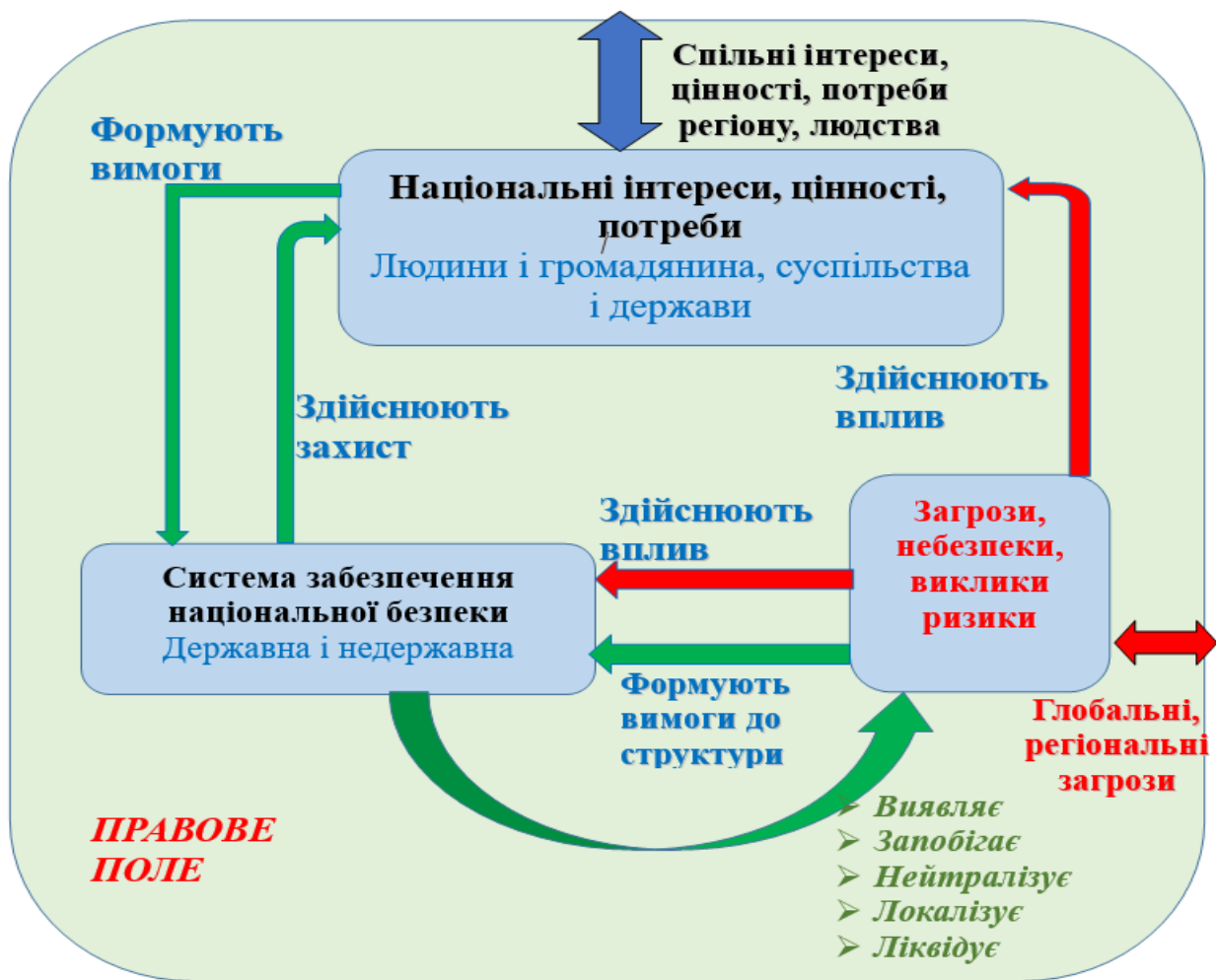

Рисунок 1 – Система національної безпеки

Така система відкрита для взаємодії із зовнішнім середовищем через взаємний вплив національних інтересів, спільних глобальних і регіональних, колективних потреб, цінностей, інтересів, а також вплив зовнішніх загроз на систему національної безпеки і внутрішніх загроз на системи національної безпеки інших країн, регіональної і глобальної безпеки.

Розглянемо відомі підходи до визначення понять «міжнародна безпека» і «система міжнародної безпеки».

У праці [11] зазначається про відсутність загальновизнаного та ємного визначення поняття «міжнародна безпека». Автор погоджується з поглядами науковців, які визначають міжнародну безпеку як стан міжнародних відносин, за якого створюються належні умови для існування і функціонування держав при забезпеченні їхнього повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, рівноправних відносин з іншими державами [11].

Автори [12] також розглядають міжнародну безпеку в широкому розумінні як систему міжнародних відносин, що ґрунтується на дотриманні всіма державами загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та виключає вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози її застосування. Такий підхід більше притаманний фахівцям і науковцям сфери міжнародних відносин, а не сфери безпеки. Глобальну ж безпеку автори визначають як захищеність людства від загроз, здатних дестабілізувати обстановку у світі або його ключових регіонах і спричинити кризу глобального масштабу.

У праці [13] автор розглядає міжнародну безпеку як стан захищеності від загроз життєво важливих інтересів суспільства й держави, міждержавних і регіональних об'єднань, а також глобальних міжнародних установ, що забезпечує можливість їх реалізації.

Проте визначення безпеки саме як стану захищеності інтересів створює певну неоднозначність понять. Стан захищеності характеризує рівень безпеки. Тому в Законі України «Про національну безпеку України» для всіх видів національної безпеки вибрано єдину конструкцію. Безпека – це захищеність певних інтересів (національних, спільних та інших) від відповідних видів і типів загроз, викликів, ризиків і небезпек, що на них впливають (внутрішніх і зовнішніх, природного, техногенного, соціального, воєнного характеру, в різних сферах діяльності тощо).

Отже, дотримуючись такої конструкції, за аналогією можна визначити міжнародну безпеку як захищеність спільних потреб, інтересів, цінностей суспільства, держав, міждержавних і регіональних об'єднань, а також глобальних міжнародних установ від глобальних і регіональних викликів, ризиків, загроз та небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан міжнародної безпеки, умови їх генези, еволюції та балансу.

Якщо безпеку визначати як наявність потенціалу та умов для його реалізації, тоді міжнародну безпеку можна розглядати як оцінне поняття, що відображує наявність комплексного потенціалу (економічного, воєнного, інтелектуального, морального тощо) окремих країн, блоків країн, глобальних і регіональних організацій для захисту спільних інтересів від глобальних і регіональних загроз, а також умов для реалізації такого потенціалу. Забезпечення міжнародної безпеки має здійснюватися шляхом створення нового потенціалу, нарощування до потрібного рівня наявного, підтримання на потрібному рівні, відновлення втраченого або витраченого, утилізація зайвого потенціалу.

Сьогодні ці питання вкрай актуальні для країн НАТО, перед якими в умовах ускладнення воєнно-політичної обстановки у світі постає завдання збільшення фінансування Північноатлантичного альянсу до рівня п'яти відсотків внутрішнього валового продукту країн, що до нього входять.

Окремо на порядку денному стоїть питання фінансування на достатньому рівні міжнародних організацій та установ для їх ефективного функціонування. Проте всі заходи з формування й розвитку потенціалу мають здійснюватися системно відповідно до потрібного рівня міжнародної безпеки.

Для формулювання поняття «система міжнародної безпеки» розглянемо визначення, наведені у працях [2, 7].

Систему міжнародної безпеки автор [2] визначає як комплекс взаємопов'язаних міждержавних відносин і організацій, політичних, дипломатичних, економічних, військових і суспільних заходів, що спрямовані на забезпечення колективної безпеки держав і народів. До основних елементів системи міжнародної безпеки віднесено загальні принципи безпеки, міждержавні механізми та структури, міжнародно-правові норми, багатосторонні договори, які формуються і функціонують з метою запобігання військовим зіткненням, їх локалізації, урегулювання політичних, економічних та воєнних-стратегічних суперечностей політичним шляхом, а також спеціальний режим контролю за міжнародною (особливо військовою) діяльністю та відповідний режим інформації [2].

У праці [7] система міжнародної безпеки подана як система забезпечення стабільності та миру у країнах і регіонах світу за рахунок створення міжнародних безпекових організацій та інституцій, підписання колективних безпекових договорів, налагодження процесів вирішення міжнародних конфліктів та розв'язання інших проблем міжнародного життя мирним шляхом із взаємною запорукою і контролем за всіма небезпечними проявами міжнародного суспільно-політичного життя.

Елементами системи перша дефініція визначає міждержавні механізми та структури, міжнародно-правові норми, але поза увагою залишаються об'єкти захисту і загрози, що впливають на міжнародну безпеку. У другому формулюванні також визначено тільки елементи системи забезпечення міжнародної безпеки й мету функціонування системи. Окрім військової діяльності, поза увагою залишаються питання економічної, продовольчої, природної, технологічної, інтелектуальної та інших сфер діяльності.

Сформулюємо поняття «система міжнародної безпеки», ґрунтуючись на підході, аналогічному до застосованого для визначення понять «система національної безпеки» і «міжнародна безпека».

Система міжнародної безпеки – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів:

- безліч спільних і колективних потреб, інтересів та цінностей людства, суспільства й окремих країн;
- глобальні й регіональні виклики, ризики, загрози та небезпеки, внутрішні й зовнішні, об'єктивні й суб'єктивні, природні, техногенні й антропогенні чинники, що впливають на стан міжнародної безпеки, умови їх генези, еволюції та балансу;

– система забезпечення міжнародної безпеки у складі окремих країн, союзів країн, міжнародних організацій і рухів, що об'єднані цілями й завданнями із просування забезпечених недоторканністю глобальних і регіональних потреб людства, національних інтересів і цінностей цих країн, які взаємодіють між собою і здійснюють відповідну діяльність у межах норм міжнародного права з урахуванням законодавства країн.

З аналізу наведених понять можна зробити висновок, що система міжнародної безпеки охоплює такі взаємопов'язані і взаємодіючі елементи:

- глобальні, регіональні (спільні або колективні) потреби, інтереси, цінності;
- людство, суспільство й окремі країни;
- глобальні і регіональні виклики, ризики, загрози й небезпеки;
- система забезпечення міжнародної безпеки у складі окремих країн, союзів країн, міжнародних організацій і рухів;
- норми міжнародного права (рисунок 2).

Рисунок 2 – Система міжнародної безпеки

Глобальні, регіональні (спільні або колективні) потреби, інтереси, цінності формують вимоги до системи забезпечення міжнародної безпеки. Система забезпечення міжнародної безпеки у складі окремих країн, союзів країн, міжнародних організацій, установ і рухів здійснює захист глобальних, регіональних (спільних або колективних) потреб, інтересів, цінностей, а також виявляє, запобігає, нейтралізує глобальні й регіональні виклики, ризики, загрози й небезпеки. Виклики, ризики, загрози й небезпеки здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на інші елементи системи і формують вимоги до структури системи забезпечення міжнародної безпеки.

Система міжнародної безпеки функціонує на основі норм міжнародного права, двосторонніх, багатосторонніх і колективних міжнародних договорів з урахуванням національних інтересів і законодавства окремих країн.

Висновки

Отже, запропонований підхід до визначення поняття «система міжнародної безпеки» уможливило його універсальне застосування до різних видів міжнародної безпеки, а саме: систем глобальної, регіональної й колективної безпеки. Поточний стан міжнародних відносин впливатиме на зміст складників цих систем і характер їх взаємовідносин.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на визначення показників ефективності функціонування системи міжнародної безпеки в сучасних умовах.

Перелік джерел посилання

1. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналіт. доп. /Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. Київ : НІСД, 2024. 49 с. (Серія «Міжнародні відносини»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>.
2. Троян С. С. Безпека міжнародна. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Безпека міжнародна](https://vue.gov.ua/Безпека%20м%20ж%20н%20а%20р%20д%20н%20а) (дата звернення: 06.04.2024).
3. Загола Т. М. Теоретичні підходи до дослідження співвідношення понять «міжнародна безпека», «колективна безпека» та «глобальна безпека». *Вісник ХНТУ. Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 4 (83). С.133–137.
4. Шамраєва В. М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2018. Вип. 8. С. 88–94.
5. Кінаш Н. Б. Міжнародна безпека як фактор формування національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 562–564. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/138>.
6. Патійчук В. Регіональні аспекти сучасних міжнародно-безпекових проблем. *Політична географія*. 2018. № 10 (383). С. 119–133.
7. Тлумачний словник української мови / уклад.: Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Харків : Синтекс, 2005. 672 с.
8. Тверезовська Н. Т., Тарнавська Т. В. Осмислення поняття «Система» в різних галузях наукових знань. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 35. С. 320–331.
9. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел; за ред. Г. П. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372. с.
10. Шмаков О. М. Національна і внутрішня безпека України : навч. посіб. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2009. 250 с.
11. Трушкіна Н. Концептуальні підходи до визначення поняття «міжнародна безпека». *Věda a perspektivy*. 2023. № 4 (23). С. 37–51. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-4\(23\)-37-51](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-4(23)-37-51).
12. Чернега О. Б., Іваненко І. А. НАТО та система міжнародної безпеки : навч. посіб. Донецьк : Донецький національний ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2009. 228 с.
13. Коломієць О. В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації : автореф. дис. д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2015. 36 с.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2025 р.

APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM"

The article, based on the analysis of known approaches to defining the concepts of global, regional, international security, and national security system, defines the concepts of international security and presents an approach using methods of analogy and a systemic approach to defining the concept of the international security system. The international security system is defined as a set of interconnected and interacting elements: a multitude of common and collective needs, interests, and values of humanity, society, and individual states; global and regional challenges, risks, threats, and dangers, internal and external, objective and subjective, natural, technogenic, and anthropogenic factors that affect the state of international security, the conditions of their genesis, evolution, and balance; systems for ensuring international security within the framework of individual countries, alliances of countries, international organizations, and movements united by goals and objectives to promote the inviolability of global and regional needs of humanity, national interests, and values of individual countries, which interact with each other and carry out relevant activities within the framework of international law, taking into account the legislation of individual countries. The interaction of the elements of the system is carried out by the processes of forming requirements for the system of ensuring international security and its structure; the impact of threats on the interests and the system of ensuring international security; the protection of interests from threats and their detection, prevention, localization, neutralization and elimination. The international security system operates on the basis of the norms of international law, bilateral, multilateral and collective international treaties, taking into account the national interests and legislation of individual countries.

Keywords: national security, international security, system of national and international security.

БАБКОВ Юрій Павлович – заслужений працівник освіти України, кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри державної безпеки та управління, Національна академія Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0001-5586-4103>

БОНДАРЕНКО Олександр Геннадійович – доктор наук з державного управління, доцент, начальник кафедри державної безпеки та управління, Національна академія Національної гвардії України

<https://orcid.org/0000-0003-1755-3333>